

GAZELDE REDİF-ANLAM İLGİSİ BAĞLAMINDA SEHİ'NİN KADEH REDİFLİ GAZELİ

Hanife Dilek BATISLAM*

Özet

Divan şiirinin temel nazım şekillerinden biri olan gazelin anlamının gazelde kullanılan redif kelimesinin anlamıyla yakından ilgisi vardır. Özellikle de kelime redifler gazelin “yek-ahenk” ya da “yek-âvâz” olmasına yardımcı olabilecek niteliklere sahiptir. Divan edebiyatının kuruluş dönemlerinde kelime rediflerin daha çok tercih edildiği yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Anlam bütünlüğü olan gazeller daha başarılı ve değerli kabul edildiği için kelime redifler de anlam bütünlüğüne katkıda bulunduğu gazelde kelime redifle anlam bütünlüğü birlikte düşünülmüştür.

Divan şiirinde, şiirde türe ya da nazım şekline bağlı olarak anlam ve ahenk üzerinde önemli etkisi bulunduğu bilinen redif kelimeleri arasında “kadeh” de vardır. Redif kelimesi olarak seçilen “kadeh” divan şiirinin benzetme ve hayal dünyası içinde önemli bir yere sahiptir. Divan şairleri şiirlerinde genellikle içi kırmızı şarap dolu sırça kadehi sevgilinin dudağına benzetmişler, sarhoş edici özelliğine dikkat çekmişlerdir. Kadeh şekil bakımından ve rengi dikkate alınarak en çok gül, gonca ve laleye; parlaklığı, yakıcılığı, elden ele dönmesi nedeniyle de güneşe ve aya benzetilmiştir.

Makalemizde, Sehî'nin “kadeh” redifli gazelinin inceleyeceğiz. Bu gazeli seçmemizin nedeni şairin gazelde kadehle ilgili çeşitli benzetme ve hayallere yer verip gazeli özellikle “kadeh-dudak” ilgisi etrafında kurgulamış olmasıdır. Sehî'nin gazelinden yola çıkarak “kadeh” redifinin gazelin anlamına katkılarını, gazelde kadehle ilgili hangi benzetme ve hayallerin yer aldığını belirlemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Gazel, anlam, redif, Sehî, kadeh.

THE RELEVANCE OF THE REPEATED WORD “KADEH” IN THE GAZEL OF SEHİ

Abstract

Gazel, which is a basic verse in Divan Poetry, was related to the meaning of the “redif” (repeated word). Particularly, the words used as “redif” can support the “yek-ahenk” or “yek-avaz.” The use of repeated words has been preferred since the beginning of Divan Poetry. The gazels, which have content integrity, have been accepted as more successful and valuable. The meaning of the redif was tied to the meaning of the repeated words.

Kadeh is one of the most important repeated words that has a notable influence on the meaning and rhythm based on the type and shape in Divan poetry. Kadeh, used as a repeated word, has a notable place in the imagery and imaginary world of Divan poetry. A red wine glass was likened to a beloved's lips by Divan poets, who remarked on its ability to intoxicate. Kadeh was likened to a rosebud and tulip with its own colour and shape, and to the sun and the moon by shining, burning, and passing from hand to hand.

In this paper, kadeh in the gazel of Sehi will be evaluated. The reason for choosing this gazel is to examine the imagery based on the relationship between the glass and the lip. In this paper, the contributions of kadeh to the gazel and to numerous images and fictionalizations will be explored.

Key Words: Gazel, meaning, redif, Sehi, glass.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, batislam@cu.edu.tr.

Bilindiği gibi gazel, divan şiirinin en çok kullanılan ve sevilen nazım şekillerinin başında gelir. Bu nedenle gazel konusunda çeşitli çalışma ve araştırmalar yapılmıştır (Bu konuda bk. Dilçin 1986: 78-193; İpekten 1996: 440-442; Turan 2007: 155-196; Aynur vd. 2016). Gazel bizim edebiyatımıza girdiği dönemden başlamak üzere yüzyıllar ilerledikçe işlediği konular, üslubu, uzunluğu ve seçilen redif kelimeleri bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. Esas konusu aşk olan gazelde sevgili, sevgilinin güzelliği, sevgiliye özlem ve bu özlemin âşığa yaşattığı üzüntü en sık işlenen konulardır. Sevgiliyle bağlantılı olarak ayrıca şaraptan ve tabiat güzelliklerinden de söz edilir. Bir düşünce, hayat görüşü, talihten şikâyet gibi başka konular da gazelde ele alınabilir. Özellikle XVIII. yüzyıldan sonra gazelin konusu daha da genişlemiştir. İlk dönem gazellerinde genellikle dinî, ahlaki ve tasavvufi konular işlenirken sonraki dönemlerde zamanla gazelde işlenen konular çeşitlilik kazanmıştır.

XVII. yüzyılda gazel, Sebki Hindî üslubuyla farklı bir incelik ve zarafete yönelmiştir. Bu yüzyılın sonunda Nâbî, gazele hikmeti getirmiştir. XVIII. yüzyılda Nedîm rintliği, coşkunluğu ve kendine özgü edası; Şeyh Galip inceliği, duyarlılığı ve anlam derinliği ile büyük gazel şairleri arasında sayılmışlardır. Tanzimat'tan sonra Encümen-i Şuarâ şairleri gazelde birtakım yenilikler yapma çabası içinde olsalar da gazeli daha farklı noktalara getirebilme başarısı gösterememişlerdir (İpekten 1996: 441).

Gazelde beyit güzelliği önemlidir. Her beyit kendi içinde anlam bütünlüğüne sahiptir. Anlam beyitte tamamlandığı için gazelin her beytinde farklı konuların işlenmesi kusur sayılmaz. Tamamı belirli bir konuyu işleyen gazeller “yek-ahenk”, bütün beyitleri aynı güzellik ve kuvvette söylenen gazeller ise “yek-âvâz” adıyla anılır (İpekten 1996: 442).

Gazellerin beyit sayısı genellikle dört ile on beş arasında değişir. Dört beyitli gazellere çok az rastlanır. En çok beş ve yedi beyitli gazellerle karşılaşılır. Kesin bir kural olmamakla birlikte genellikle beş, yedi, dokuz, on bir gibi tek sayılı beyitlerle gazel söylenmiştir. Şairler bazen mahlas beytinden sonra gazeli bitirmeyip gazele bir ya da birkaç beyit daha eklerler. Bu tür gazellere “müzeyyel gazel”, eklenen beyitlere de “zeyl” adı verilir (İpekten 1996: 441).

Gazelde kafiye ve buna bağlı olarak redifin de ayrı bir önemi vardır. Gazelin anlam bütünlüğü belli noktalarda kullanılan kafiye ya da redifle yakından ilgilidir. Kafiye oluşturulan kelimenin son harfine eklenen harf, ek, kelime veya kelime grubu redif olarak adlandırılır. Kelime anlamı “arkadan gelen, takip eden” olan redif, divan şiirinde kafiye düzeniyle ilgili bir terim olarak farklı anlam kazanmıştır. Arap ve Fars edebiyatlarında kafiye oluşturulan kelimenin son harfinin adı “revî”dir. Ayrıca kafiye harfinden önceki harfleri revîye yakınlık derecesine göre adlandırılırlar. Fars edebiyatında, Arap edebiyatındaki kafiye harflerine farklı isimlerle yenileri eklenmiştir. Divan edebiyatında da bu anlayış kabul görmüş, kafiye oluşturulan harfler revîden önce ve revîden sonra olmak üzere adlandırılmışlardır. Revîden sonraki her şeyin redif olarak kabul edilmesi ve revîyi izleyen harflerin adlandırılmasından vazgeçilmesi gerektiğini söyleyen Muallim Nâci, redifi “mısra veya beyitlerin sonunda revîyi izleyen ve aynen tekrarlanan bir harf, bir kelime veya ifade” olarak tanımlamıştır (Albayrak 2007: 523-524).

Redifli şiirlere “müreddef” denir. Redif, Türk ve İran şiirine özgüdür. Arap şairleri redife ilgi göstermemiştir. Redifin önemli bir işlevi de divan şiirinde bazı gazellere ve özellikle kasidelere ad olmasıdır. Redifin, ek ya da kelime olsun, ilgili her mısradaki hiç değişmeden tekrarlanması genel bir kuraldır. Bazı şairler zaman zaman yeni redif uygulamaları yapmışlar, belli aralıklarla tekrarlanan çift redifleri denemişlerdir (Albayrak 2007: 524). Farklı redif türlerine yönelik kimi çalışmalar da görülür (Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çeltik-Aydemir 2003: 7-17; Çeltik-Aydemir 2009: 79-118).

Divan şiirinde gazelde bulunan rediflerin özellikle de kelime rediflerin önemli bir yeri vardır. Redif divan şiirinde kafiye tamamlayan ve zenginleştiren unsur olması nedeniyle sık kullanılır. Redifin belirli simetri içinde tekrarı, şiirin bir kavram ya da konu etrafında toplanmasını sağlar. Redif; şiirin kendine has çağrışım ve hayallere yönelmesine, özgün bir nitelik kazanmasına yardım eder. Şiirde redif seçimi farklılık yaratmaya katkıda bulunması bakımından önemlidir (Akün 1994: 402). Redifin nazire geleneğinde de ayrı bir yeri olduğu bilinir. Fatih Köksal (Köksal e-kitap: 38-41); Edirneli Nazmî'nin nazîre mecmuası Mecma'û'n-nezâ'ir'i incelediği doktora tezinde şairlerin redif tercihlerine de değinmiştir. Eserdeki 379 zemin şiirden yola çıkarak yaptığı kapsamlı değerlendirmede daha çok eklerden meydana gelen rediflerle ek almamış kelimelerden oluşturulmuş rediflerin tercih edildiğini belirtmiştir (Köksal e-kitap: 38-41). Ayrıca yazar, “Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire” adlı kitabında da redifin nazire geleneği açısından önemine değinen bilgiler vermiştir (Köksal 2006: 33-38).

Matla'dan başlayarak redifin şiir boyunca devam eden sürekliliği, değişik benzetme ve hayalleri çağrıştırması şiirde özgün bir zevk yaratır. Çoğu zaman seçtiği redif kelimesi sayesinde belirli bir duygu ve düşünceye yönelen şair; şiirine “yek-ahenk” olma, konu bütünlüğü sağlama özelliği kazandırır. Şair, redife hâkim olmayıp redifin esiri olduğunda şiirin anlamında bir dağınıklık ortaya çıkar. Redif kimi zaman hece ve ek sınırını aşarak birçok şiirde başlı başına kelime ya da kelime grubuna dönüşebilir.

Kafiye redifle zenginleştirip cazip hâle getirmek isteyen divan şairi yeni ve gösterişli redifler bulmaya çalışır. Bazen de nazîredeki redifi nazîre yapılan şairinkinden çok daha farklı ve başarılı bir şekilde kullanarak şairlik yeteneğini ortaya koyar. Bulunan alışılmamış bir redif nazîre yazacakları sınama ve dönemin şairlerine meydan okuma gibi kabul edilir.

Redif aynı zamanda divan şairinin Türkçenin olanaklarını, söyleyiş özelliklerini denemesini; kendi dilinin farklılıklarını keşfetmesini sağlar. Şiirlerde çok rastlanmayan fiil çekimleri, deyimler ve cümleciklerden oluşan redifler; karşılıkları veya benzerleri bulunmadığı ölçüde özgün sayılırlar. Divan şiirinin redifleri Arapça ve Farsça kelimelerden çok Türkçe söz varlığı üzerine kurulmuştur.

Redif; divan şairinin dikkatle seçtiği ve sağladığı olanakları değerlendirdiği önemli bir ahenk unsurudur. Şiire belirli bir kimlik ya da farklılık kazandıran redifler aynı zamanda şiirin adı olmuştur. Redif, şiirde gücünü gösterip hissettirdiği ölçüde bu adlandırma anlamlı hâle gelmiştir (Akün 1994: 402).

Divan şiirinde redifi belirleyen etkenlerden biri de türdür. Özellikle kelime rediflerle metnin anlamı arasında yakın bir ilgi vardır. Çoğu zaman konu redifi belirler. Örneğin, mersiyelerde kullanılan rediflerle tevhitlerde kullanılan redifler ortak değildir. Redif, şiirde ahengi artırarak şiirin ilgi çekmesini sağlamasının yanı sıra şiirin çağrışım dünyasını da zenginleştirir. Bu nedenle divanlarda redifli gazellerin sayısı redifsizlerden fazladır (Macit 1996: 88). Kelime redifli gazellere yönelik bazı örnek çalışmalar da vardır (Bu konuyla ilgili olarak bk. Yeniterzi 2005: 1-9; Arslan 2016: 272-285; Kırman 2016: 135-153).

Fiiller ve fiillerin çekimli şekillerinden oluşan, yaygın kullanılan rediflerde şairler; farklılığı aynı fiilin zaman ve şahıs eklerini değiştirerek sağlamışlardır. Fiillerden türetilen rediflerin sık kullanılması şiirde ritmik bir akışkanlık sağlar. Şairlerin kendilerine özgü redif tercihleri de olabilir. Rediflere yönelik bazı çalışmalarda; şaire özgü alışılmamış rediflerin kimi zaman şairin karakterine ve yaşadığı döneme ışık tutan, ipuçları veren örnekler olma niteliği taşıyabildiklerine dair görüşler öne sürülmüştür. Bu bağlamda, rediflerden yola çıkılarak şairlerin meşrep ve mezhepleri, tarikat bağlantıları, yaşadıkları coğrafyaya dair tespitlerde bulunulabileceği ya da rediflerin belge niteliği taşıdığı, şairin ve şairin içinde yaşadığı toplumun psikolojisine ışık tuttuğu belirtilmiştir (Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Macit 1996: 89-90; Kurnaz 1997: 265-276; Çınarcı 2010: 13-29; Ciğa 2015: 240-256). Söz konusu çalışmalarda da belirtildiği gibi divan şiirinde kafiye ve redif şiirin sadece biçiminde değil içeriğinde de önemli bir rol oynar. Şair, fikir ve hayallerini kafiye ve rediften yola çıkarak geliştirir.

Erken dönem gazellerinde özellikle kelime rediflerin fazla kullanılması dikkat çeker. Bu konuda yapılan bir çalışmada redifli gazeller içinde kelime rediflerin ilk sırada olduğu görülmüştür. Kullanım sıklığı bakımından alındıkları dile göre redifler sıralandığında birinci sırada Türkçe redifler, daha sonra ise Arapça ve Farsça rediflerin geldiği belirlenmiştir. Sık kullanılan Türkçe redif kelimeleri arasında “ider, ola, olur, eyler, gerek, üstine, degül, eyledi, olmaz ve içinde” yer almıştır (Turan 2000: 69).

Gazelde anlam bütünlüğünün bulunması, beyitler arasındaki anlam ilgilerinin kurulması bakımından kelime rediflerin şaire kolaylık sağladığı bilinmektedir. Ayrıca kaynaklarda anlam bütünlüğü olan gazellerin de daha güzel örnekler olarak kabul gördüğüne dair bilgiler bulunmaktadır (Konuyla ilgili olarak bk. İnan 2016: 102-135). Bu nedenle kelime redifli gazellerin anlam bütünlüğü bakımından değerlendirilmesi, yapılacak incelemelerde farklı sonuçlara ulaşılmasında da yararlı olacaktır.

Divan şiirinde, şiirde türe ya da nazım şekline bağlı olarak anlam ve ahenk üzerinde önemli etkisi bulunduğu bilinen kelime redifler arasında “kadeh” de bulunmaktadır. Kadeh redifli gazeli yazan şairlerle ilgili yaptığımız araştırmada farklı yüzyıllarda yaşamış 15 divan şairinden 23 kadeh redifli gazeli tespit ettik. Bu örnekler arasından Sehî Bey'e ait “kadeh” redifli gazeli seçtik. Sehî'nin gazelini seçmemizin nedeni diğer örneklerden ayrı olarak hemen hemen bütün beyitlerin kadehle bağlantılı belirli bir anlam ilgisi etrafında toplanmasıdır. Amacımız Sehî'nin gazelinden yola çıkarak özellikle kelime rediflerle yazılan gazellerde, seçilen redif kelimesinin gazelin anlamına etkisi üzerinde durmak ve konuyla ilgili düşüncelerimizi paylaşmaktır.

Redif kelimesinin şiirin anlamı üzerinde önemli bir etkisi bulunduğunu belirttiğimize göre, önce redif kelimesi “kadeh”ten ve genel olarak divan şiirinde kadehe yüklenen anlamlardan söz etmek gerekir. “Kadeh” sözlüklerde

farklı şekillerde tanımlanmış ve bazı özellikleri ortaya konulmuştur. Mütercim Âsım'ın Kâmus Tercümesi'nde "kadeh"e: "Fethateynle şol su kabına dinür ki isti'âb eylediği su iki âdemi kandıra 'ala kavli sagîr ü kebîrini câmi' isimdir ki ism-i cins olur gerek ağaçdan ve gerek toprakdan ve billurdan olsun Türkîde kâse ve bardak ve çanak ta'bîr itdikleridir üskûre dahî dirler cem'î akdâh gelür." (Mütercim Âsım 1305: C I, 505) karşılıkları verilmiş; kelime Ahterî-i Kebîr'de "kadah" biçiminde yer almış ve

"Küçürek üskûre, cem'î akdah gelir. Akdâhın üçüncüsüdür ki içindeki su iki ve üç kişiye ancak vefa eder. Zira evvel kadâh gamr'dır. İkinci ka'b bir kişiye vefa eder. Üçüncü kadah. Dördüncü uss bir cemaata vefa eder. Ondan büyüğüne refd. Ondan sonra sahn. Ondan tibn. Ahir akdâh ki cümleden büyüktür cenebet derler." (Ahterî 2009: 454) açıklamaları yapılmıştır.

Ayrıca kadehin büyüklüğüne göre farklı isimlerle anıldığına dikkat çekilmiştir. Başka kaynaklarda "kadeh"le ilgili tanımlardan bazıları da şunlardır: "Bardak, kâse, su ve şarap vesaire içmeye mahsus her nevi kap, cam, piyâle; rakı ve konyak gibi müskirat içmeye mahsus billûr vesaireden küçük bardak; çiçeklerin ke'si." (Şemsettin Sâmi 2010: 650). Kadehle ilgili ya da kadehle kurulan birleşik yapılar için de; "idâre-i akdâh etmek: İşret eylemek.", "zerrin kadeh: Bir nevi çiçek.", "kadehçe: Küçük kadeh, küçük peymâne." (Şemsettin Sâmi 2010: 650); "kadeh-peymâ: Şarap içen.", "kadeh-şiken: Kadeh kıran, sarhoş.", "kadeh-i laciverdî: Gökyüzü.", "kadeh-i Meryem: Saksı güzeli denilen bir çiçek." vb. örnekler vardır (Devellioğlu 1986: 573-574). "İyi gün dostu" anlamında kullanılan "kadeh yoldaşı", "kadeh öpmek" ve "kadeh cerrârî" (kadeh dilencisi) tabirleri de kadehle ilgili unsurlardandır (Şenödeyici 2014: 26-27).

Kadehin Latince "sıvı kabı" anlamındaki cadus kelimesinden geldiği görüşü de vardır. Ölçek olarak kullanılan cadus farklı değerlere sahiptir. Yunancada kados ve kabos "sıvı kabı" anlamından başka "2 quartlık hacim ölçüsü" anlamını da taşır. Şam Arapçasına da kelime kâdûs biçiminde girmiştir. Ülkemizde tahıl ölçüğünü ifade etmekte kullanılan gadik, godik, kadoz, kodik vb. kelimeler de muhtemelen kadehten bozulmuş kelimelerdir. Kadeh, birçok hadiste "cam, ahşap, toprak veya metalden yapılmış bardak, kâse, su ya da sıvı kabı" anlamındadır. Önceleri pişmiş çamurdan sonra ahşap ve bakırdan yapılan ölçek; tahıl, pirinç, un, kepek, şeker gibi kuru gıda maddeleri, özellikle zeytinyağı gibi sıvıların ölçümünde ve eczacılıkta kullanılmıştır. Mısır ölçüğü olarak bilinen kadeh Kuzey Afrika, Endülüs ve Yemen'de yaygındır. Bu coğrafyada ölçü birimi olarak hacmi yörelere göre değişen kadehlerden yararlanılmıştır. Kadehin alt ve üst birimleri de bazı yasal düzenleme ve değişikliklerle belirlenerek ölçü birimi olarak farklı yerlerde kullanılmıştır (Kallek 2001: 55-56).

Divan şiirinde sözü edilen kadehler de bugünkü örneklerden farklıdır. Divan şiirindeki kadeh, bugünün kâsesine daha çok benzer. Kadeh; yayvan 4-5 cm yüksekliğinde toprak, cam, çelik gibi maddelerden mamul kaptır. Eski meclislerde kurulan halkadaki herkes aynı kadehten ve birbirinin içtiği yere dudak değirmeden içerdi. "Ritl-i girân" kadehin ortaya çıkma sebebi de muhtemelen budur. Şarabın icadıyla birlikte kadeh de kullanılmaya başlanmıştır. Şarap gibi kadehin mucidinin de Cem olduğuna inanılır. Yaşanılan döneme bağlı olarak kadehin imalinde kullanılan maddeler de değişmiştir. Zamanla kadeh, sıradan bir eşya olarak algılanmaktan çıkmış ve Hz. İsa'nın son akşam yemeğinde içtiği kadeh, "gardal" gibi kutsallaştırılmıştır. Doğu geleneğinde de kadehe bir nevi kutsallık atfedilmiştir. Meclislerde kadehin hiç yere konulmaması, sâkînin kadehi hürmetle sunmasının bu kutsallaştırmayla ilgili olduğu düşünülebilir (Bahadır 2013: 242-291).

Divan şiirinde şekli, rengi, içinde bulunan sıvının niteliği vb. çeşitli yönleriyle kadeh farklı benzetme ve hayallerle konu olmuştur. Divan şairleri şiirlerinde genellikle içi kırmızı şarap dolu kadehi sevgilinin dudağına benzetmişler, sarhoş edici özelliğine dikkat çekmişlerdir. Kadeh şekil bakımından ve rengi dikkate alınarak en çok gül, gonca ve laleye; parlaklığı, yakıcılığı, elden ele dönmesi nedeniyle de güneşe ve aya benzetilmiştir (Ceylan 2004: 5-6; Pala 1989: 95). “Kadeh” redifli gazelerde kadeh ile kastedilen kadehin kendisinden çok içindeki içkidir ve çoğunlukla şairler “mecâz-ı mürsel” yaparak kadehi “şarap” anlamında kullanmışlardır. Kadeh ve içki ile ilgili yaklaşımlarda genellikle kadehin ve içkinin daha çok olumlu yönleriyle söz konusu edildiği görülmektedir.

Kadehle ilgili olarak, başka örneklerde yer verilen kadeh duası, kadeh öpmek ve kafatasından kadeh (Onay 1992: 228-231; Ceylan 1997: 8-10) gibi bazı unsurların yanı sıra “kadeh yoldaşı” gibi kimi tabirler de bulunmaktadır. Bu unsurlar kadehe yönelik farklı benzetme ve hayallerin ortaya konulmasına vesile olmuşlardır.

Kadehin eş anlamlılarından biri olarak “câm” da divan şiirinde çeşitli hayaller ve edebî sanatlarla birlikte en çok kullanılan kelimelerdendir. İçki bardağı anlamında kullanılan câm; kadeh, rıtl, peymâne, piyâle, sâgar, sağrak, ayak, dolu kelimeleriyle de aynı anlamdadır. Üretildiği maddeyi ve rengini anlatmak için; “câm-ı zerrîn, câm-ı zernigâr, câm-ı la’lîn, câm-ı yakutî, câm-ı billûr, câm-ı minâ, câm-ı musaffâ, câm-ı rûşen, câm-ı ateş-reng, câm-ı gül-gûn (gül-fâm, gül-reng)” gibi tamlamalardan yararlanılır. Şeklinden dolayı at kulağı, devetabanı, dostkânî, hilâlî, rıtl-ı girân vb. adlarla tanınan çeşitleri vardır. Câm, divan edebiyatında daha çok içindeki içki ile birlikte söz konusu edilir. Renk ve şekil bakımından ağız, dudak, lale, gül, güneş, hilal ve âşîğın gözü ile benzerlik kurularak ele alınır. Ağız ve dudak; güzel söz, bûse veya gülüş dolayısıyla âşîğa aşk şarabı sunan bir kadeh olarak hayal edilir. Renklerinin kırmızılığı nedeniyle leb (dudak)-câm arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Güneş ve hilal de renk, şekil ve parlaklık yanında hiç durmadan dönmeleri sebebiyle mecliste elden ele dolaşan kadehe benzetilirler. “Hilâlî” denilen kadeh türüne hilale benzediğinden bu isim verilmiştir. Kanlı gözyaşları şaraba benzetilerek “câm-ı çeşm” tamlamasıyla âşîğın gözleri kadeh olarak hayal edilir. Kadehlerin işlenip süslenmesiyle ilgili benzetmelerde de âşîğın gözüyle ilgi kurulur. Âşîğın gözlerine; kadehin üzerine çizilmiş şekiller gibi sevgilinin sureti ya da hayali düşmüş, işlenmiştir. Ayrıca âşîği mest ve harap ettiği için güzellik de şarap kadehine benzetilir. Ayak çekmek, ayağa düşmek (veya düşürmek), başını ayağa salmak gibi deyimlerde “kadeh” anlamındaki ayak kelimesi tevriyeli kullanılır. Farsçadaki ayağ (büyük ayaklı kadeh), Türkçe ayak kelimesinden Farsçaya geçmiştir. “Ayak seyri” tabiri de hem gezintiyi hem de içki içmeyi ifade eder (Kurnaz 1993: 41). Tenviyeli kullanımlarda ayak ile baş arasında tezat ve îhâm-ı tezat sanatı da yapılır.

Kadehle ilgili benzetme ve hayallerin en sık kullanıldığı şiirler ise divanlarda bulunan kadeh redifli gazelerdir. Redif kelimesi kadeh olan bu gazelerde yukarıda sıraladığımız kadehle ilgili hemen hemen bütün benzetme ve hayaller çok yönlü olarak işlenmiştir. Dolayısıyla divan şiirinde kadehin hangi özellikleriyle ve benzetme ilgileriyle kullanıldığının tespiti açısından kadeh redifli gazeller önemlidir.

İncelememize konu olan, Sehî Divanı'nın kaynakçada verilen baskısındaki metnini esas aldığımız kadeh gazeli sekiz beyittir. Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Redif kelimesine bağlı olarak gazelde anlamın büyük ölçüde “kadeh-dudak” ilgisi çevresinde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bu yönüyle gazelin

“yek-ahenk” gazel olduğunu söyleyebiliriz. Gazelin beyitlerini, günümüz diline çevirisini ve bu beyitlerde kadehe yüklenen anlamları aşağıda veriyoruz:

1. Bilsem agzuñ öpmede yazup ne sihr eyler kadeh

Kim gelüp meclisde dâyim leblerüñ öper kadeh

“Bilsem kadeh ağzını öpmede yazıp ne sihir eyler ki kadeh gelip mecliste daima dudaklarını öper” beytinde yazıp sihir etmekle kadehe büyü yapma ve sevgilinin ağzını öpme özelliği verilerek kadeh kişileştirilmiştir. Kadehin ağza değdirilen, sıvı içilen kısmı da kadehin ağzı durumundadır. Ayrıca kadehin ağzına dudağını değdiren, ondan içen kimse de büyülenmiş gibi olur. Beyitte geçen “ağzını öpmek” mecazen, deyim olarak farklı bir anlamdadır. Ağzını öpeyim (ağzını seveyim) ifadeleri aslında sevindirici bir söz söyleyene “ne güzel söyledin” anlamında kullanılan sözdür (Türkçe Sözlük 2009: 37).

2. Bezme rindâne gelüp her hûbı bir öpmek diler

Meclisüñde yüz kızardup bûse cerr eyler kadeh

“Meclise rintlere yakışır şekilde gelip her bir güzeli öpmeyi diler. Kadeh, (senin) meclisinde yüz kızartıp (sıkılıp yalvararak) buse alır” beytinde kadeh, meclise her bir güzeli öpme niyeti olan rint gibi gelir. Yüzünü kızartıp mecliste her güzelden bir buse alır. Kadehin yüzünü kızartması, içinin kırmızı renkli şarapla dolmasıdır. Şair kadehteki şarabın kırmızılığından hareketle teşhis ve kapalı istiare yoluyla kadehi insana benzeterek meclisteki güzelleri bir bir öptürür. Ayrıca yüz kızartmak “sıkılarak yalvarmak” anlamında (Türkçe Sözlük 2009: 2212-2213) bir deyimdir.

3. Dem-be-dem bezm-i dil-efrûzuñda tekrâr itmege

Leblerüñ evsâfını durmadan ezberler kadeh

“Kadeh, gönül aydınlatan meclisinde daima tekrar etmeye (tekrar etmek için) durmadan dudaklarının vasıflarını, niteliklerini ezberler” beytinde kadehin amacı, daima mecliste sevgilinin dudağının özelliklerini tekrar edebilmek için durmadan dudağın vasıflarını ezberlemektir. Çünkü dudağa değdikçe onun özelliklerini öğrenip ezberlemiş olur. Ama ezberlemesi yetmez. Unutmamak için de sürekli tekrar etmesi ve mecliste daima anması gerekir. Kadehin istediği, aslında sürekli sevgilinin dudağına değmek ve ondan uzak olmamaktır. Bu isteğin bahanesi de dudağın özelliklerini, güzelliğini başkalarına anlatabilmek için ezberlemeye çalışmasıdır. Öğrenme ve ezberlemenin yolu da şüphesiz yapılanın tekrar edilmesidir.

4. Yâr-i nâzûk-tab'dur kim bezm-i gamda şevkle

'Âşık-ı gam-hârenüñ göñlin müdâm egler kadeh

"Kadeh nazik yaratılışlı bir sevgilidir ki gam meclisinde coşkuyla daima kederli âşığın gönlünü eğler (eğlendirir)" beytinde kadeh; nazik ve ince yaratılışlı bir sevgili gibi keder içindeki gamlı âşığın gönlünü devamlı şarapla oyalar. "Geçici bir ilgi ve sevgi göstererek hoşça vakit geçirmek" (Türkçe Sözlük 2009: 777) anlamındaki "gönül eğlemek" deyiminden yararlanan şair, beyitte kadehi adeta âşığı oyalayan sevgilinin yerini almış gibi tasvir etmiştir. Müdâm kelimesinin hem "devamlı, sürekli" hem de "şarap" anlamı dolayısıyla kadeh, bezm ve müdam arasında iham-ı tenasüp vardır.

5. Yıllar oldu mey-kede küncinde olup mu'tekif

La'l-i nâbuñ hasretinden gözyaşın döker kadeh

"Kadeh yıllar oldu (yıllardır) meyhane köşesinde inzivaya çekilip (ibadetle vakit geçirip) saf lal gibi dudağının özleminden gözyaşını döker" beytinde kadehin sevgilinin saf lal gibi kırmızı dudağına duyduğu hasret ve özlemle yıllarca meyhane köşesinde inzivaya çekilip gözyaşı döktüğü söylenmiştir. Sevgilinin dudağı açık istiare yoluyla lal taşına; kadeh ise özlemle duasının kabulü ya da sevdiğine kavuşma umuduyla vaktini ibadetle, inzivada geçiren bir insana benzetilmiştir. Kadeh sabırla yıllarca istediğine, sevdiğine ulaşmak için çabalayan biri olarak hayal edilmiştir.

6. Pür-safâdur leblerüñ şevkinden ey meh ehl-i derd

Tâb virdi meclise gün gibi ser-tâ-ser kadeh

"Ey ay (gibi güzel sevgili)! Dert ehli (âşıklar) senin dudaklarının coşkusuyla mutluluk doludur. Kadeh meclise baştanbaşa gün(eş) gibi ışıık, parlaklık verdi" beytinde dertli âşıkların ay yüzlü sevgilinin dudaklarına ulaşma hayalinin coşkusıyla mutluluk içinde kendilerinden geçtiği, kadehin de onların coşkusuna ortak olup meclisi güneş gibi parlattığı anlatılır. Çünkü kadeh de o coşkudan nasibini alabilecek olmanın sevinci içindedir. O da âşıklar gibi sevgilinin dudağına ulaşmayı özlemle, coşkuyla bekler. Bu arada âşıkların heyecanına da ortak olur. Kadeh, güneş gibi etrafı aydınlatırken sevgili aydır. Beyitte ayrıca kadeh redifli gazelerde sık kullanılan "kadeh-güneş" benzetmesine yer verilmiştir.

7. Leblerini öpmeye yâruñ Sehî bir çâre yok

Döne döne hâ öper eger sebû eger kadeh

"Sehî, sevgilinin dudaklarını öpmeye bir çare yok. Döne döne şayet testi şayet kadeh o(nu) öper" beytinde Sehî, sevgilinin dudaklarını öpmeye bir çare bulamaz. Döne döne o dudakları ancak testi ya da kadehin öpebileceğini düşünür. Bu aynı zamanda âşığın da sevgilinin dudaklarını öpmek konusunda kadeh ya da testi kadar şansının

olmadığını ifade eder. “Döne döne” ikilemesinin ve “eğer” tekrarlarının kadehin elden ele dolaştırılmasına ve aslında testiyle kadehin yani sadece iki nesnenin sevgilinin dudağına ulaşmasına işaret ettiğini de söyleyebiliriz. Bir başka anlamlandırmayla da “o ikisi -kadeh ve testi- döne döne sevgilinin dudaklarını öperken âşığa ya da Sehî'ye sıra gelmez”. Onlar Sehî'ye fırsat vermez. Dolayısıyla âşığın sevgilinin dudaklarını öpme şansı ya da dudağına ulaşmak için çaresi yoktur. Testi ve kadeh sırayı ona vermezler.

8. Câm-ı la'lîn al ele sen dahi sâkî bâğa gel

Nergis-i zerrin-kadeh almışken ele zer-kadeh (Yekbaş 2010: 189)

“Sâkî, altın kadehli nergis (zerrin-kadeh aynı zamanda fulya çiçeği anlamına da gelir) eline altın kadeh almışken sen de eline lal renkli kadehi alıp bağa gel” beytinde sâkî (belki sevgili) elinde lal renkli bir kadehle bağa davet edilir. Bu davetin gerekçesi altın kadehli nergisin eline altın kadeh almasıdır. Nergisin sarı yaprakları altın renklidir ve şekil olarak kadehi andırır. Sarı yaprakların ortaya çıkması yani nergisin açması onun eline altın kadeh alması demektir. Nergis baharın müjdecisidir ve aynı zamanda içki, eğlence meclisi, kadeh de bahar mevsiminde ortaya çıkar. Nergisin ortaya çıktığı mevsim kadehin ele alınacağı eğlence mevsimidir. Sâkî de nergisle birlikte eline kadehini almalıdır. Kadehin biri lal, diğeri altın yani biri kırmızı, diğeri sarı renklidir. Bu renkler de baharın renkleridir. Diğer taraftan altın ve lal değerli madenler olmaları bakımından birbiriyle ilgilidir.

Gazelin beyitlerinde kadehle kurulan anlam ilgilerini kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: 1. beyitte kadeh kişileştirilip sihir yapma özelliği verilir. Ayrıca kadeh sevgilinin dudağını öper. 2. beyitte yine kadeh meclisteki her bir güzeli öpmeyi ister. 3. beyitte kadeh dudakla hep temas hâlinde olduğu için dudağın vasıflarını tekrar eder, ezberler. 4. beyitte diğer beyitlerden farklı olarak kadeh, âşığın gönlünü almaya çalışan nazik bir sevgili olarak hayal edilir. 5. beyitte kadeh, sevgilinin dudağının özlemiyle inzivaya çekilip gözyaşı döker. 6. beyitte sevgilinin dudaklarının coşkusuna kapılan âşıkların heyecanına kadeh de ortak olur. Güneş gibi etrafı aydınlatır. 7. beyitte sevgilinin dudaklarını öpmek konusunda şair ya da âşık umutsuzdur. O dudakları döne döne ancak kadeh ya da testi öpebilir. 8. beyitte sâkî (sevgili) elinde kadehle, altın kadeh tutan nergis (fulya çiçeği) gibi bağa davet edilir.

Redif kelimesi “kadeh” olan gazelde her bir beyitte, yukarıda sıraladığımız kadehe yüklenen ya da kadehle bağlantılı olarak geliştiren anlamlar gözden geçirilecek olursa beyitlerin büyük ölçüde “kadeh” redifi etrafında anlam bütünlüğüne ulaştığı görülür. Bu bütünlüğün yanı sıra kadehle ilgili benzetme ya da hayallerin ortaya konulmasında sık kullanılan bir diğer unsur da dudaktır. “Dudak-kadeh” arasındaki ilginin gücü; kadehin daima dudağına değmesi, onu öpmesi ve onunla temasının sürekliliğidir. Dudak aynı zamanda sevgilinin de en önemli güzellik unsurlarından biridir. Âşık için hayat kaynağıdır. Ancak âşığın kavuşma hayalinden uzak olduğu dudağı ve dudağın verdiği mutluluğa en kolay kadeh ve testi ulaşabilecektir. Gazelde kullanılan “kadeh” redifiyle aslında kastedilen genellikle kadehin kendisi değil, mürsel mecaz yoluyla çoğu zaman içindeki içkidir. Çünkü zaten boş bir kadehin dudağına değiştirilmesinin ya da ele alınmasının fazla bir anlamı da yoktur. Kadehe yüklenen anlamlarda olumlu yönlerin daha ağır bastığı dikkati çekmektedir.

Gazel boyunca 4. ve 8. beyitler dışında hemen hemen bütün beyitlerde “dudak-kadeh” ilgisine bir gönderme yapılmıştır. Söz konusu iki beyitte bu ilgiye doğrudan bir gönderme yoktur. Gazelin son beyti gazele sonradan ilave edilmiş, müzeyyel gazelerde görülen zeyl beytidir. Mahlas beytinden sonra gelmesi ve 8. beyit olması zeyl olduğunun göstergesidir. Gazel, zeyl beyti nedeniyle müzeyyel gazel olarak kabul edilebilir. Anlam açısından da diğer beyitlerle bu son beyitte anlatılanlar arasındaki ilgi çok güçlü değildir.

SONUÇ

Sonuç olarak, belirli bir kelimenin redif olarak kullanıldığı gazelerde seçilen redif kelimesinin anlamlarının ya da anlam ilgilerinin, verdiğimiz örnekten de anlaşılacağı gibi, gazelin genel anlamı açısından önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda kelime redifli gazelerde redif anlam ilgisi daha sıkı olduğu için böyle gazelerin “yek-ahenk” ya da “yek-âvâz” olma ihtimalinin de arttığını düşünüyoruz. Çünkü anlam büyük ölçüde redif kelimesi etrafında yoğunlaşmaktadır. Ayrıca kelime redifli gazelerde seçilen redif kelimelerinin ortak olduğu farklı gazeller arasında yapılacak kıyaslamalar redif kelimesine yüklenen anlamları ve bu kelime etrafında oluşturulan benzetme ve hayallerdeki anlam ilgilerini ortaya koyma imkânı verecektir. Dolayısıyla çoğu zaman şiirin hareket noktası ve ahengini güçlendiren bir unsur olarak kelime redifli gazellere anlam verirken redif kelimesinin çeşitli anlamları üzerinden düşünmek şiirin anlam dünyasının daha iyi ortaya konulmasını sağlayabilir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahterî Mustafa Efendi (2009). *Ahterî-i Kebir*. (haz. Ahmet Kırkılıç-Yusuf Sancak). Ankara: TDK Yay.
- Akün, Ömer Faruk (1994). “Divan Edebiyatı” mad. *DİA*. C 9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi. s. 389-427.
- Albayrak, Nurettin (2007). “Redif” mad. *DİA*. C 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi. s. 523-524.
- Arslan, Mustafa Uğurlu (2016). “Alî Emîrî Efendi Dîvânında Kitap ve Şâirin ‘Kitâb’ Redifli Üç Gazeli”. *Hikmet, Akademik Edebiyat Dergisi, (Journal of Academic Literature)*, Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı. Yıl: 2. S 5. s. 272-285.
- Aydemir, Yaşar-Halit Çeltik (2003). “Gazelde Cinaslı Çift Redif Kullanımı”. *İlmî Araştırmalar*. S 16. İstanbul. s. 7-17.
- Aydemir, Yaşar-Halit Çeltik (2009). “Gazelde İkileme Redif ve İkileme Kafiye”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 4/ 2. Winter. Ankara. s. 79-118.
- Bahadır, Savaşkan Cem (2013). *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*. İstanbul: Kitabevi.
- Ceylan, Ömür (1997). “Kadeh Duasına Dair”. *Dergâh*. C 8. S 87. İstanbul. s. 8-10.

- Ceylan, Ömür (2004). "Kadeh" mad. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. C IV. Ankara. s. 5-6.
- Ciğâ, Özkan (2015). "Şeyh Gâlip'in Kasîde ve Gazellerinde Redif Kullanım Analizi". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Nisan. Yıl: 7. S 13. Diyarbakır. s. 240-256.
- Çınarcı, Nuri (2010). "Nesîmî'nin Farsça ve Türkçe Divanında Redif Meselesi". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Journal of Social Sciences*. Cilt/ Volume: 1. Sayı/ Issue: 20. Bolu. s. 13-29.
- Devellioğlu, Ferit (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. 7. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, Cem (1986). "Divan Şiirinde Gazel". *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. S 415-416-417. Ankara: TDK Yay. s. 78-193.
- Edirneli Nazmî. *Mecma'u'n-nezâ'ir*. (haz. M. Fatih Köksal). Kültür Bakanlığı e-kitap Yay. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10721,edirneli-nazmi-mecmaun-nezairpdf.pdf?0> (ET: 04.11.2016).
- Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XI, Gazelden Gazele: Dünün Şiirine Bugünde Bakışlar* (2016). (haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yay.
- İnan, Murat Umut (2016). "İran Edebiyatından Osmanlı Edebiyatına Gazelde Konu Bütünlüğü Meselesi". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XI, Gazelden Gazele: Dünün Şiirine Bugünde Bakışlar*. (haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru, Ali Emre Özyıldırım). İstanbul: Klasik Yay. s. 102-135.
- İpekten, Halûk (1996). "Gazel" mad. *DİA*. C 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi. s. 440-442.
- Kallek, Cengiz (2001). "Kadeh" mad. *DİA*. C 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi. s. 55-56.
- Kırman, Aydın (2016). "Gazelin Garip Olduğu Devirlerde Garibi Gazelden Okumak, Necâtî'nin 'Garîb' Redifli İlk Gazeli". *Hikmet, Akademik Edebiyat Dergisi, (Journal of Academic Literature)*, Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı. Yıl: 2. S 5. s. 135-153.
- Köksal, M. Fatih (2006). *Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Kurnaz, Cemal (1993). "Câm" mad. *DİA*. C 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi. s. 41-42.
- Kurnaz, Cemal (1997). "Divan Şiirinde Belge Redifler". *Divan Edebiyatı Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınevi. s. 265-276.
- Macit, Muhsin (1996). *Divan Şiirinde Ahenk Unsurları*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Mütercim Âsım (1305). *Okyanusü'l-Basît Fi-tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. C I, II, III. İstanbul: Matbaatü'l-Osmaniyye.
- Onay, Ahmet Talât (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (haz. Cemâl Kurnaz). Ankara: TDV Yay.
- Pala, İskender (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. 2. Baskı. C I-II. Ankara: Akçağ Yay.

Sehî Bey Divânı (2010). (haz. Hakan Yekbaş). İstanbul: Kitabevi.

Şemsettin Sâmî (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. (haz. Paşa Yavuzarslan). Ankara: TDK Yay.

Şenödeyici, Özer (2014). "Kinik Felsefe ve Kadeh Dilencileri Üzerine". *Harâb-âbâd, Osmanlı Şiiri Üzerine Düşünceler*. Gece Kitaplığı. Ankara: Yason Yayınevi. s. 21-29.

Turan, Selami (2000). *Erken Dönem Türk Şiirinde Gazel*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Turan, Selami (2007). "Aşkın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Gazel". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi II*. C 5. S 9-10. İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı. s. 155-196.

Türkçe Sözlük (2009). 10. Baskı. Ankara: TDK Yay.

Yeniterzi, Emine (2005). "Divan Şiirinde Gazel Redifli Gazeller". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S 18. Konya. s. 1-9.

